

Dr Jacek Feduszka
Muzeum Zamojskie w Zamościu

Monety Zachodniej Europy w XVI-XVII w.
w zbiorach Muzeum Zamojskiego w Zamościu

Zbiory numizmatyczne i medalierskie, gromadzone są w Muzeum Zamojskim od początku jego istnienia (1926 r.). Kolekcja muzealna, licząca ponad 12500 numizmatów, składa się z monet antycznych, średniowiecznych, nowożytnych (od XV do XX wieku), oraz banknotów polskich i obcych (od XVIII do XX wieku).

Na obecnym etapie gromadzenia i opracowywania zbiorów Muzeum Zamojskiego, zasadniczą część kolekcji numizmatycznej stanowią jednak monety nowożytne od XVI do XVIII wieku. Są to przede wszystkim talary polskie i europejskie XVI i XVII stulecia oraz licząca kilkaset obiektów kolekcja monet książąt pomorskich z XVII wieku, (dwu szelągi księcia Bogusława XIV, Filipa Juliusza, Franciszka księcia szczecińskiego i Ulryka biskupa kamieńskiego z mennic w Szczecinie, Koszalinie i Stargardzie). W kolekcji monet nowożytnych znajdują się także skarby monet XV-XVIII w., m.in. odkryte w drugiej połowie XX wieku, w Polanówce, Turkowicach i Potoczku na Zamojszczyźnie.

Trzonem kolekcji monet polskich XVII wieku, są talary: koronne Zygmunta III Wazy (z 1628 i 1632 r.), (egzemplarz talara z 1632 roku wybity w Bydgoszczy, zaliczany jest do tzw. monet anachronicznych, nosi bowiem herb podskarbiego koronnego Ligęzy, który zmarł w 1631 roku. W roku następnym od kwietnia podskarbiem koronnym był Jan Daniłowicz herbu Sas), oraz talary króla Władysława IV (koronny z 1633 roku bity w Bydgoszczy i toruński z 1636 roku bity w Toruniu).

Zbiory monet Zachodniej Europy XVI-XVII wieku, to w większości monety państw niemieckich oraz emisje monetarne z Niderlandów. Wśród monet austriackich naczelnie miejsce zajmują: półtalary ces. Maksymiliana II Habsburga z lat 1572 i 1582 oraz talar z 1577 roku, wybity w mennicy kolońskiej. Książęce monety habsburskie z pierwszej połowy XVII wieku reprezentują: talar z 1618 roku z mennicy w Hall, talar arcyksięcia Leopolda Habsburga z 1624 roku oraz dwie nie datowane monety talarowe Ferdynanda Habsburga (1618-1637). Monety cesarskie XVII wieku to przede wszystkim talary i półtalary Ferdynanda II Habsburga, cesarza w latach 1619-1637, wybite w latach 1621-1629. Dużą grupę monet z imieniem tego władcy stanowią ćwierć – i półtalary oraz talary miast niemieckich: Frankfurtu, Hamburga, Lubeki, Norymbergi i Rostocku.

Talary krajów cesarskich stanowią kolejną grupę monet, różnorodną tak pod względem pochodzenia jak i informacji, które przynoszą. Najbujniejszy rozwój mennictwa talarowego miał miejsce właśnie na ziemiach Cesarstwa Niemieckiego, księstwa i kraje niemieckojęzyczne, będące kolebką talara jako jednostki obrachunkowej, emitowały różne rodzaje i typy tych monet. Cesarskie ordynacje mennicze, reformy przeprowadzane dla unifikacji monetarnej podzielonej politycznie i gospodarczo Rzeszy, stanowiły przykład, na którym wzorowały się inne kraje. Zarówno sukcesy jak i porażki w tym zakresie były wypadkową skomplikowanej sytuacji politycznej w krajach niemieckich, jak też i różnic w ramach gospodarki podzielonych Niemiec i ogarniętej kryzysem monetarnym Austrii. Koniec XVI wieku odznaczał się gwałtownym pogorszeniem wartości drobnej monety we wszystkich państwach wchodzących w skład Cesarstwa. Rosła, więc ilość krajcarów liczonych na talar. W 1580 roku talar równał się 90 krajcarom. Kurs ten utrzymano dzięki reformie cesarskiej do końca 1622 roku, ustalając relację talara do srebrnego guldena jak 3:2. W czasach kryzysu monetarnego, który przeżyła Rzesza w początkach XVII wieku pojawiło się pojęcie talara „*in specie*” (tzn. talara w postaci monetarnej), w odróżnieniu od talarów obrachunkowych.

Wspólną cechą monet księstw niemieckich ze zbiorów Muzeum Zamojskiego jest to, że wyemitowane zostały w pierwszej połowie XVII wieku. Mennictwo saskie tego okresu reprezentuje talar saksoński Jana Jerzego Ks. Alone (1616-1656), wybity w 1624 roku. Z Księstwa Nauburga pochodzi talar wspólny Jana Jerzego I Elektora Saskiego i Augusta Księcia Nauburskiego z 1615 roku (Dav. 7573). Książęcymi są również talary: Fryderyka Ulryka Księcia Brunszwiku i Lüneburga z 1616 roku (Dav. 6303), Fryderyka Księcia Szlezwiku i Holsztyna z 1622 roku, Fryderyka V Margrabiego Badonii i Hochbergu z 1623 r. (Dav. 6047), Katarzyny Belgijskiej Księżnej Oranu i regentki Księstwa Hanau-Münzenberg z 1623 roku (Dav.6688) oraz talar Jana II Elektora Reńskiego, palatyna Pfalz-Zweibrückien (Dav.7189). Ta ostatnia moneta różni się napisem awersu od wszystkich rejestrowanych odmian talarów Elektora Jana II. Jest to zapewne kolejna z odmian tej monety.

Pozostałe monety talarowe krajów cesarskich w zbiorach zamojskich to: talar biskupi Filipa Krzysztofa, arcybiskupa Trewiru z 1624 roku, ćwierćtalar Jerzego Wilhelma V Elektora Brandenburskiego (1619-1640) z 1621 rok, oraz moneta miasta Halberstadt z 1629 roku.

Kolejną znaczącą grupą monet Zachodniej Europy XVI-XVII wieku w zbiorach zamojskich są talary niderlandzkie. Powstanie antyhiszpańskie, które wybuchło w Niderlandach w 1572 roku spowodowało m.in. likwidację jednolitego charakteru systemu pieniężnego osiągniętego w latach poprzednich przez niderlandzkie prowincje hiszpańskie. W

1573 roku Holandia i Zelandia wycofały z obiegu srebrne monety Filipa II hiszpańskiego i inne obce emisje, następnie zaopatrzyły je w kontrmarki i ponownie wypuściły do obiegu z ok. 15% zyskiem. W dwa lata później Holandia rozpoczęła emisję własnej monety – talara lewkowego (równego 32 stuiverom), który od początku zyskał dużą popularność na rynku niderlandzkim w związku z pominięciem imienia króla Hiszpanii w inskrypcji monetarnej. Po podpisaniu przez delegatów ze wszystkich prowincji Niderlandów dokumentu proklamującego walkę z hiszpańskimi wojskami i przywrócenie wolności w kraju 8 XI 1572 roku (tzw. Pacyfikacja Gandawska), ster polityki menniczej w Niderlandach przejęły Stany Generalne i przystąpiły do emisji monet z imieniem Filipa II. Unifikacja systemu monetarnego okazała się fikcją, gdyż nowe pieniądze, bite przez dwa lata obiegały jedynie w Niderlandach południowych. Północ kraju znalazła się w kręgu coraz silniejszych politycznych i ekonomicznych oddziaływań Holandii, która to prowincja zdecydowała się prowadzić niezależną politykę menniczą. Pod wpływem holenderskim talary lewkowe rozpoczęto emitować w Utrechcie w 1578 roku, zarzucając produkcję monet kontrolowanych przez Stany Generalne.

Hiszpanie powoli odzyskiwali utracone pozycje w Niderlandach, ale ich władza ograniczała się jedynie do obszarów południowych, gdyż w 1579 roku siedem prowincji północnych (Holandia, Zelandia, Fryzja, Utrecht, Geldria, Overijssel i Groningen oraz niektóre miasta z innych prowincji) zawarły unię (Unia w Utrechcie) i zadeklarowało bezkompromisową walkę z monarchią hiszpańską. Podobizna króla hiszpańskiego Filipa II usunięta została z monet w 1581 roku, kiedy proklamowano w Niderlandach północnych republikę (Zjednoczone Prowincje Niderlandów). Do tego czasu kontrsygnowano monety znakiem „Lwa niderlandzkiego”. Pierwszy tego typu operację przeprowadził Wilhelm I Orański.

W 1606 roku nastąpiła unifikacja monetarna Niderlandów Północnych. Zachowano talar popiersiowy z uwagi na handel z krajami północnoeuropejskimi i z Polską, oraz talar lewkowy – z uwagi na jego popularność w Europie południowo wschodniej i w krajach Lewantu oraz położonych dalej na wschodzie. Wielkiego znaczenia w międzynarodowym obrocie pieniężnym nabierał tzw. „dukat z jeźdźcem”, przedstawiający na awersie stojącego rycerza trzymającego pęk strzał. W Niderlandach Hiszpańskich przeprowadzono w 1612 roku reformę monetarną. Albert i Elżbieta (1598-1621) wprowadzili dwa nowe gatunki talara – dukatony i nieco lżejsze patagony. Korzystając ze srebra wciąż napływającego w znacznej ilości do Antwerpii uruchomili oni na wielką skalę produkcję tych monet. W krótkim czasie opanowały one rynek pieniężny całych Niderlandów. Zjednoczone Prowincje mogły masowo

eksportować dukatony (równe 60 stuiverom) i patagony (równe 48 stuiverom), zwiększając dochody wielokrotnie. Stąd m.in. wiek XVII określany jest wiekiem złotym w Niderlandach Północnych.

Monety niderlandzkie ze zbiorów Muzeum Zamojskiego reprezentują zarówno talary Niderlandów Hiszpańskich jak i monety Zjednoczonych Prowincji Niderlandów. Grupa monet określanych mianem patagonów to talary z lat 1617-1619 z mennic w Brabancie i Flandrii. Srebrne dukaty i półtalary Zjednoczonych Prowincji Niderlandów z lat 1617-1622 pochodzą przede wszystkim z mennic w Utrechcie, Tournai i Overijssel. Z monet hiszpańskich związanych z historią Niderlandów w XVI wieku w zbiorach zamojskich znajduje się ćwierćtalar królewski Filipa II hiszpańskiego z datą 1569, kontrsygnowany „Lwem niderlandzkim” na zlecenie Wilhelma I Orańskiego, stadhoudera Holandii, Zelandii i Utrechtu w 1573 roku. Uzupełnieniem tej części zbioru zamojskiego są talary: Filipa II z 1558 roku, 8 Reali Filipa IV (1621-1665) z ok. 1660 roku z mennicy w Potosi w Peru oraz talary Karola II (1665-1700) z lat 1692, 1695 i 1697.

Od początku XVI wieku duże znaczenie uzyskały także emisje talarowe w innych częściach Europy, m.in. w krajach skandynawskich: Danii, Norwegii i Szwecji (Chrystian II, 1521 r., Fryderyk I, 1523-1533 i Gustaw Waza, 1534 r.) oraz w Anglii (Edward VI, 1547-1553 r.). Mennictwo skandynawskie XVI-XVII stulecia w zbiorach zamojskich reprezentują obok monety drobnej, talary: Chrystiana IV Oldenburskiego, króla Danii i Norwegii (1588-1648) z 1630 roku, talar Krystyny Szwedzkiej (1632-1654) z 1638 roku oraz unikatowy talar medalowy, wybity w Erfurcie a upamiętniający osobę króla szwedzkiego Gustawa Adolfa (1627-1632). Moneta ta posiada charakter „*talaru zwycięstwa*”, upamiętnia bowiem tryumfy wojenne króla Szwecji w czasie wojny trzydziestoletniej. Datowana jest ona na ok. 1632 rok. Monety tego typu emitowane były przede wszystkim w celach propagandowych przez różnych emitentów w Europie, szczególnie w Niemczech w XVII, XVIII i XIX wieku.

Mennictwo angielskie w zbiorach zamojskich reprezentowane jest przez monetę 1 koronową, królowej Elżbiety I Wielkiej (1558-1603) z ok. 1600 roku z mennicy londyńskiej. Wznowienie w 1601 roku emisji koron, które stały się ważnym składnikiem obiegającej Anglię masy pieniężnej, było oznaką rosnącego udziału Anglii w europejskiej podaży srebra. Początek XVII stulecia przyniósł ponadto zjednoczenie Anglii ze Szkocją pod berłem Jakuba Stuarta I (1603-1625), jednak do unifikacji systemów mennicznych angielskiego i szkockiego nie doszło mimo pewnych starań monarchy. Angielski funt sterling był dwukrotnie lepszy od funta szkockiego. Brakowi monety drobnej próbowano zaradzić emisją mosiężnych farthingów, lecz zamiast powierzyć ich produkcję mennicy królewskiej wydano patent

menniczy osobie prywatnej, zgodnie z powszechnym w gospodarce angielskiej systemem prywatnych monopolii. System ten sprawdzony w innych dziedzinach gospodarki angielskiej, nie zdał egzaminu w zakresie monetarnym i emisje zdawkowej monety farthingowej wstrzymano. Za panowania Karola I (1625-1649) odstąpiono od scentralizowanego modelu produkcji menniczej w Anglii opartego o mennicę londyńską, otwierając mennicę w Yorku na północy kraju oraz w Aberystwyth (1638 r.) w Walii, położoną obok kopalni srebra.

Okres wojny domowej między obozem królewskim a parlamentarnym sprzyjał uruchomieniu przez obydwie strony konfliktu warsztatów menniczych w całej Anglii (m.in. w Bristolu, Oxfordzie, Truro, Exeter, Chester i Worcester). Parlament kontrolujący Londyn i południowo wschodnie hrabstwa praktycznie kontrolował i przejmował wszystkie transporty importowanych kruszców. W Londynie bito nadal monety w imieniu Karola I, ale kontrola i zysk znajdowały się w rękach Parlamentu. Król mający do dyspozycji kopalnie walijskie rozpoczął emisję srebrnych funtów, które na wzór niemiecki były odmianami i wielokrotnościami korony (talara). Srebra dostarczały także mennicom kontrolowanym przez króla kopalnie ołowiu w Devonie i Kornwalii. Po straceniu Karola I w 1649 roku ustanowiono republikę (Commonwealth, 1649-1654), która emitowała złote i srebrne monety w surowym, purytańskim stylu, pozbawione ozdób, zaopatrzone natomiast w napisy w języku angielskim.

Monety francuskie epoki nowożytnej reprezentują w kolekcji zamojskiego muzeum wyłącznie emisje Ludwika XIII i Ludwika XIV z dynastii Burbonów. Są to monety talarowe („Loui d'or” i „Écus”) z lat 1643 oraz 1693 i 1694). Ostatnie ćwierćwiecze XVI stulecia było we Francji okresem rozwijającej się inflacji. Pod naciskiem Stanów Generalnych król Henryk III (1574-1589) próbował wyjść z trudnej sytuacji poprzez zmianę systemu obrachunkowego. Dotychczasowa jednostka liwr turoński (dzielący się na sous i denary), została zastąpiona w latach 1575-1577 przez écu (równe trzem liwrom). Wybito także nowe monety, zamiast testona pojawił się frank (równy 1 liwrowi) i $\frac{1}{4}$ écu nosząca znaki wartości, dwojaki i denary stały się monetami miedzianymi. Stary system opierał się na denarach, nowy natomiast na écu. Reforma pieniężna przeprowadzona została jednak niekonsekwentnie, zachowały się bowiem liwry jako frakcje écu. Okres wojny domowej u schyłku XVI wieku pogłębił i tak trudną sytuację systemu pieniężnego Francji.

Na początku XVII wieku nastąpił powrót do starego systemu obrachunkowego. Nie zlikwidował on jednak chaosu na rynku pieniężnym, wypełnionym starą i złą monetą. W 1640 roku zarządzono kontrmarkowanie wszystkich monet bilonowych będących w obiegu, a następnie przystąpiono do zreformowania grubej monety srebrnej i złotej. Ecu zawierające

więcej złota niż ówczesne monety europejskie wywożono masowo za granicę. We Francji kurs tej monety w 1640 roku przekroczył 5 liwów, stąd nowa zreformowana moneta francuska zawierała mniej czystego kruszcu i wyceniona została na 5 liwów. Ze względu na portret króla Ludwika XIII (1610-1643), nazwana została „louis d'ore”. Wybito także monetę 10 liwrową i wkrótce ten nominal także nazywano „louis d'ore”, a monetę 5 liwrową określano mianem „pół louis d'ora”. Poza granicami Francji do 10 liwrowego „louis d'ora” przyłgnęła nazwa pistola (tak jak hiszpańskiej monety dwuescudowej). W 1641 roku pojawiły się talary (zwane louis d'argent lub écu d'argent). Monety te stanowiły równowartość 3 liwów i zawierały ok. 24 g srebra. Do roku 1715, czyli do końca panowania Ludwika XIV (1643-1715), monety te jedenaście razy zmieniały typy. Ostatecznego uporządkowania polityki monetarnej we Francji dokonano w 1656 roku. Rozpoczął się okres stabilizacji pod rządami ministra Jeana Baptiste de Colbert (1661-1683). Wojna w latach 80. XVII wieku nadwyrężyła jednak budżet państwa, ceny poszły w górę, a kruszce zaczęły odpływać za granicę. W tej sytuacji król Ludwik XIV (1643-1715) nakazał poddanym w 1689 roku dostarczenie do mennic kruszców znajdujących się w ich posiadaniu. Urzędnicy królewscy skupowali écus, posiadające wartość 60 sous, po 62 sous, a inne nominały przyjmowano w podobny sposób. Poddani widząc doraźną korzyść znosili do mennic wszystkie posiadane monety. Zebrany pieniądz nie był jednak przetapiany a jedynie przebijany nowym stemplem. Nowe monety np. écus, emitowano po kursie 66 sous, co przynosiło skarbowi królewskiemu wyraźny zarobek. Po pewnym czasie ukazywały się edykty królewskie obniżające kurs écus do 60 sous. Operacje opisane powyżej przeprowadzano we Francji w latach 1689-1715 pięciokrotnie. Powtórzono je także za rządów Ludwika XV (1715-1774).

Mennictwo Konfederacji Szwajcarskiej reprezentują w zbiorach zamojskich monety miejskie: talary miasta St. Gallen z 1620 roku oraz talar miasta Lucerny z wizerunkiem św. Ludgarda („SANCTUS LEODIGARIUS. P.”) na rewersie, wybity w mennicy miejskiej w 1622 roku. Jedyńm przedstawicielem XVII wiecznego mennictwa włoskiego w kolekcji zamojskiej jest talar Wielkiego Księcia Toskanii Cosmy II (Cosimo II) Medici (1609-1621) z 1620 roku, wybity prawdopodobnie w Pizie.

Ekspozycje z kolekcji numizmatycznej Muzeum Zamojskiego, są częścią zarówno stałej ekspozycji historycznej muzeum, jak i były prezentowane na wielu wystawach czasowych, w tym także na wystawach o tematyce numizmatycznej, szczególnie w latach 1991-1995. Wybrane obiekty z kolekcji numizmatycznej i medalierskiej muzeum, zostały zaprezentowane w opracowaniach i katalogach, wydanych drukiem przez Muzeum Zamojskie. Są to: „Skarby monet nowożytnych polskich i obcych XV-XVIII w. w zbiorach

muzeów państwowych woj. zamojskiego”, [oprac. J. Feduszka, E. Hanejko, W. Panasiewicz, J. Waszkiewicz, , Muzeum Okręgowe w Zamościu, Zamość 1992]; „Kolekcja monet nowożytnych XV-XVII w.”, [Zamość 1995]; „Muzeum Zamojskie 1926-1996”, [red. P. Kondraciuk, A. Urbański, Zamość 1996, s.69-72]. Podkreślenia wymaga fakt, że z blisko 950 egz. monet Zachodniej Europy XVI-XVII wieku w zbiorach muzeum, kolekcja monet pomorskich XVII wieku (621 egz.), jak i zbiór talarów polskich i obcych XVI-XVII w. (55 egz.), stanowią zespół 676 europejskich monet nowożytnych XVI-XVII w. pozyskany z rąk prywatnych do Muzeum Zamojskiego w Zamościu w 1994 roku.